

Muutuv ja muutumatu loodus Emajõe-Suursoos

Kristina Traks, vabakutseline ajakirjanik, Ahunapalu elanik, Emajõe-Suursoo loodusretkejuht

Tartumaal Peipsi ääres asuv hiiglaslik Emajõe-Suursoo on paik, mida peetakse Eesti üheks metsikumaks ja inimtühjeks paigaks. Mitte alati aga pole see koht olnud nii metsik ja tühi.

Emajõe-Suursoo on Eesti suurima, Peipsiveere looduskaitseala osa, moodustades selle tuumala. Tegemist on nii Eesti kui ka Euroopa kontekstis väga väärtusliku tervikliku looduskompleksiga, kus asub palju väärtuslikke elupaiku ja elavad mitmed looduskaitsealused liigid.

Tõenäoliselt ei vaja Emajõe-Suursoo tutvustamist tõsisele matka- või loodushuvilisele, küll aga võib tavainimesele tunduda, et siin pole justkui midagi peale lõputu vetruva soo ja sääskede. Ei ole siin ju teid, lõkkeplatse, ligipääse, suunaviitasid, tehismüra ega paljudes kohtades levigi. Inimesi liigub siin väga harva ning suurel soosal elatakse tänapäeval aastaringselt vaid paaris talus. Üllatuslikult leidub siin aga kümneid talukohti, suur sooteede võrgustik ning õigupoolest elati siinsete veekogude ääres juba aastatuhandeid tagasi.

Ühel retkel kohtusin matkalisega, kes jagas vanaisa mälupilti Emajõe-Suursoost umbes 80 aastat tagasi. Tänapäevane kidurate kaskede ja pajuvõsaga kaetud soo oli siis lage. „Nii lage, et Peipsi paistis kilomeetrite kaugusele ja tuul lõõtsus üle soo,“ rääkis mees. Soos tehti loomadele heina ning kokku veeti see talvel, mil soo kandis hobust. Näiteks ulatus suur lage sooheinamaa Ahja jõeäärsest Kikassaare parvekohast kuni 5 kilomeetri kaugusele Tasa taludeni.

Juba mõisa ajal oli soos heinategemine täiesti tavapärane ning seda võisid kohalikud elanikud ka oma tarbeks teha. Tingimuseks vaid, et kolmandiku heinu saab endale mõisnik, ülejäänud aga heinalised.

Kuidas elada soos?

Emajõe-Suursoos peidab end umbes sadakond soosaart. Nende hulgas on suuremaid ja väiksemaid, on selliseid, kuhu tänapäeval pääseb ligi ning on ka selliseid, kuhu on varem pääsenud, kuid tänaseks on soo needki kehvad teed alla neelanud. Siin on üllatavalt palju vanu talukohti, millest tänaseks alles põlispuid, vundamendikivid ja vedelevad põllutööriistad. Tänapäevases mõistes tundub üsna arusaamatu, kuidas said inimesed elada keset sood.

Eks iga vähegi kasutatav maalapp oli kasutuses. Mingit rikkust aga siinsetel taludel polnud, sest põllumaa oli vilets. Peravalla (Ahunapalu küla vana nimi) taludel oli õigus teha kütist, milleks raiuti tükk metsa maha, kündi maa karuäkkega üles ja kasutati põllumaana. Kui maa ramm kadus, jäeti see sööti ja võeti ette järgmine metsatükk. Nõnda olid kasutuses mitmed suured soosaared, millel täna kasvab ilus vana mets ning mida on päris raske ette kujutada põlluna.

Üks mu lemmiksaari on Kajaksaar, mida kutsutakse seal elanud Traksi Juhani järgi ka Traksissaareks. See saar asub Jõmmsoos Ahja jõe ääres. Lumeta ajal sinna üle soo matkamine on paras katsumus. Üle siirdesoo oli Juhani järgmise naabrini 3,5 kilomeetrit. See tee oli hobusega läbitav vaid talvel, mil soo külmus ning inimesed said minna liikvele mööda taliteid. Need teed on tänapäeval vaevumärgatavad, kuid ajalooliste kaartide abil leitavad.

Sooelanik Juhan Traks oli ettevõtlik mees ja tegeles ka looduse ümberkujundamisega. Tema olevat esimene, kes hakkas ümbritsevat sood kraavidega kuivendama, kaevates kraavi oma kodu juurest Ahja jõkke.

Kui tänapäeva inimeste kõige tähtsam liikumistee käib mööda maismaad, siis Emajõe-Suursoo elanike maanteed kulgesid mööda vett. Enamikel soosaartel asuvatel taludel oli ligipääs mõnele soojõe. Need kaevatud kanalid on tänaseni alles ning mõnedes kohtades ka kasutuses. Selle teadmiselega tundub mõistlik ka asjaolu, mis pärast asus maismaad mööda ligipääsmatu Kalli järve ääres kõrts. See tegutses möödunud sajandi alguseni. Siia sai tulla suvel veeteed mööda ja talvel läks siit mööda talitee. Kõrtsi kundedeks olid mõisasaksad ja Tartusse reisivad venelased.

Seega võib õigusega öelda, et Emajõe-Suursoo metsikus on tegelikult üsnagi uus nähtus, mis kujunenud suuresti pärast viimast suurt sõda, kui talud tühjaks jäid ning inimõju järk-järgult kadus. Just siis lõppes sooheinamaade ja taliteede kasutamine, inimasustus muutus järjest hõredamaks ning endised põllud metsastusid.

Ja kuigi tavainimesele võib hiiglaslik sooala tunduda täitsa tühi koht, siis selline looduslik „tühjus“ on midagi, mis aitab infost kurnatud tänapäevainimese akusid laadida ning meeli puhata. Meil kõigil on sellist tühjust väga vaja.